

1. A kezdetekről

1.1. A település első írásos dokumentált nyomai

Könyvünkben Zenta történetével itt most csupán olyan terjedelemben foglalkozunk, amely keretet ad témánknak, és érthetőbbé teszi azt. Ilyen szempontból fontos bizonyos kontinuitás megállapítása a település történetében – olyan kontinuitásé, amely már biztosítani tudja egyes hagyományok átörökítését, így egyes határrész-, út- és utcanevek rögződését az itt élő lakosság tudatában.

Természetesen nem a *letelepültség* kontinuitásával foglalkozunk, hiszen az, úgymond, ősidőktől (nyomaiban bizonyítottan már a neolitikumtól) kimutatható. Elsősorban azokra az első írott forrásokra gondolunk, amelyek rögzítik városunk, valamint a környező vidék településeinek, határrészeinek elnevezését, hiszen ezek lesznek majd a későbbiek során is potenciálisan előforduló toponimiák.

Az első kérdés mindjárt Zenta első említésével kapcsolatos. Munkánkban ugyanis nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a spekulációkat, amelyek AL- IDRISZI (1099–1166) világtérképével kapcsolatban többek között Zenta esetében is felmerülnek: ti. a térképen szereplő *snt* vajon Zentát jelöli-e? Ez ugyanis 50–60 évvel korábbra tenné Zenta első említését, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy az első biztosabb évszám 1216. (Ez utóbbi egy birtokado-

mányozás kapcsán bukkant fel.) Zentha (vagy Zyntha) mellett tudunk a folyó szemben levő oldalon létező Zyntharewről is, amely feltehetőleg nemcsak rév, hanem kisebb falu is lehetett.¹

A másik gondot maga a név okozza: vajon mi a település nevének jelentése? Kiről vagy miről kapta nevét? Míg két komolyan vehető elmélet tartja magát. Az egyik szerint kun eredetű szóról van szó, s jelentése „pusztaföld”. A másik feltételezés szerint régi magyar nemzetségnevet örökít át (Szente-Magócs).²

Nem árt ugyanitt újjólág rámutatni, hogy a „Z” kezdőbetű a középkori magyar nyelvben „Sz” hangként szerepelt, s a zentai szerbek tulajdonképpen ezt a hagyományt őrizték meg, míg 1848-ban, a magyar szabadságharc idején nemzeti felbuzdulásból (és téves értelmezésből) ideiglenesen a „Zenta” névalakot vezették be, s nemcsak a hivatalos írásban, hanem a beszélt nyelvben is végleg ez honosodott meg. A kiegészést követően azután már ez az állapot nyert törvényesítést.³

Az 1216-os oklevél zentai monostort említ, a településről azonban bővebben nincs szó. Az 1247-ben keltezett oklevél viszont Zyntharewet említi, tehát Zentával szemben, a bánáti oldalon létezett egy rév, amely a többi középkori révhez hasonlóan

1 Zenta monográfiája I. Zenta, 2000. 200–203. p. A következőkben a város történetét taglalva elsősorban erre a munkára fogunk hivatkozni, azzal, hogy konkrét esetekben, ha a téma úgy kívánja, az eredeti forrást is feltüntetjük.

2 Uo., 203–204. p.

3 E munka terjedelme és jellege nem engedi meg, hogy a kérdéssel hosszabban foglalkozzunk. Különben is úgy véljük, hogy a rövidebb-hosszabb történelmi kort átvészelő nyelvi hagyományokat nem kell a napi politika fegyvereként használni.

jól jövedelmezhetett, így hozzásegítette a települést, hogy a tatárjárás után megújuljon.⁴ A 14. század közepétől Zenta már az óbudai káptalan birtoka, a 15. században pedig virágzó mezőváros.⁵ A révjog eléggé szabad értelmezése folytán kerültek a zentaiak konfliktusba az erre hajózó szegedi kereskedőkkel 1474-ben, amelynek következményeként a szegediek jogot kaptak a királytól (Hunyadi Mátyástól), hogy egy ideig fegyveres megszállás alatt tartásuk Zentát.⁶

Az incidens körüli kedélyek csitulása után a mezőváros fejlődése egy ideig töretlen. A ferencesek kolostort építenek itt 1494-ben. A következő állomás 1506, amikor II. Ulászló szabad királyi város rangját adományozza Zentának ugyanazokkal az előjogokkal, amelyek ebben a korban Szeged városát megillették. Erre alapozható az a feltevés, hogy a Mátyás-korabeli incidensnek esetleg köze volt e rang elnyeréséhez. Ezt követően már céhek működéséről is tudunk a városban, emellett ismeretes, hogy néhány zentai ebben az időben a krakkói egyetemen tanul.⁷

Következett 1526, Mohács, melyet követően Zentát is elpusztítják a csatamezőről visszavonuló törökök, majd Buda elfoglalása után (1541) itt is kiterjesztik a török közigazgatást, melyen belül Zenta viszonylag jelentéktelen palánkvárosként létezik tovább. Száz évvel később, 1663-ban Evlia Cselebi török utazó ilyenek látja: „A szegedi szandzsák földjén, a Tisza folyó partján, egy sík réten négyszögű kis palánka. Parancsnoka, eminje, helyettes bírója van. A várban néhány kisebbszerű bolt és egy dzsámi van, melyet templomból alakítottak

át.” Emellett más forrásokból értesülünk arról is, hogy a török helyőrség mellett elsősorban „rácok” (szerbek és más szláv eredetű lakosok) lakják.⁸

A bécsi háború (1683–99) alatt vívott utolsó nagy csatára éppen Zentánál került sor 1697-ben. Zenta már az ún. első zentai csata idején (1686) felszabadult a török uralom alól, s az itt állomásozó szerbek kémjelentéseinek köszönhetően értesült az osztrák sereg vezére, Savoyai Eugen a törökök vonulási irányáról-szándékáról, s az ebből kínálkozó támadási lehetőségről. Joggal mondható, hogy az amúgy is meggyengült Oszmán Birodalomnak itt adatott meg a kegyelemdőfés, amely békére (és a magyar hódoltsági területek nagy részének átadására) kényszerítette. Innen számíthatjuk Zenta újabb kori történelmét, amikor is a település immár negyedszer kezdetett mindent előlről (feltételezhető ugyanis, hogy a zentai csata idején a volt török palánkváros is elpusztult).

1.2. Határrészek

A 18. század folyamán a határőrvidék felszámolásával, valamint a kerület megalakításával és a községnek külön kiváltságokkal való felruházása során Zenta mezővárosához viszonylag nagy kiterjedésű határ rendelődött.

Zenta középkori határa semmi esetre sem volt ilyen nagy, hiszen tudjuk, hogy a török előtt aprófalvak sorjáltak végig a Tisza mentén, de a mezővárostól nyugati-északnyugati, illetve délnyugati irányban is. Többségük azonban a török hódítás következtében, illetve a hódoltság alatti megpró-

4 *Zenta monográfiája I.*, 202–203. p.

5 Uo. 210–211. p.

6 Uo. 212–213 p.

7 Uo. 214–217. p.

8 Uo. 225–238. p.

bálatások során elpusztult; a határőrvidéki korszakban közülük csak kevés újult meg, így egy részük határa Zentához került (rendelődött), Zenta határ részeinek nevei közül nem egy azok emlékét őrzi (Bátka, Csésztó, Kalocsa, Karjad, Kevi, Likas, Mákos, Tornyos).⁹

A történetírás máig adós annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogyan is ment végbe pontosan Zenta határának kialakulása. Feltehetően a Tisza-marosi Határőrvidék megszervezésével együtt jelentkezik (1700–1702), amikortól kezdve a szóban forgó határőrvidék részeként kísérelhetjük Zentának mint településnek a további történetét; a zentai határ körvonalazódására tehát valószínűleg ekkor került sor, amikor is Zenta sánc (fossatum) birtokba vette a már említett aprófalvak területét, a véglegesítésre pedig a 18. század végéig mindenképpen.

A régió katonai volta miatt ugyanis sokáig késett a lakatlan (vagy igen ritkán lakott) puszták újbóli benépesülése-benépesítése; erre csak 1741-től kerülhetett sor, a határőrvidék megszűntével, illetve intenzívebb formában 1751, azaz a Tiszai korona-kerület megalakulása után.¹⁰

Mivel a város lakossága főleg a 18. század második felében növekedett látványosan (magyarok, tótok stb.), először leginkább a határ egyes fontosabb pontjainak nevei rögződtek a köztudatban. Ezek a nevek a puszták többrendbeli összeírása során jelennek meg (1731–1772), de csak néhány ismétlődik rendszeresen. A leggyakrabban szereplő határrészek, illetve puszták nevei a következők: Tornyos, Likas, Csésztó, Kalocsa, Karjad, Bátka, Mákos, valamint Bogaras, Vetrenyacsa, Vljakov

Grob, Gyantáros, Zsuti Breg, Karakašev vagy Mocsvár, Krst sv. Nikole, Poronty. A 18. század eleji források a határőrvidéki birtokrendezéssel kapcsolatban csupán Tornyos és Likas pusztákat említik; 1756-ban Tornyos puszta felértékelésénél kiderül az is, hogy ebben az időben Zenta annak csak kétharmadát birtokolja, a többi Adához tartozik.

Mint láthattuk, a nevek között van néhány szerb eredetű is, ezért nincs okunk kételkedni, hogy egyes korai utcanevék (melyeket azonban lehetetlen évszám szerint rögzítenünk, mert nélkülözték a közigazgatás megerősítését) szintén a határőrvidéki korszakot közvetlenül követő időszakból erednek, amikor is már kialakulóban volt egy állandó településmag.

Zenta határában a szállások elfalvasodásának folyamataiban jelentkezők a ma is létező falvak: legelőször Felsőhegy (a 19. sz. végén), majd Kevi és Tornyos (a századforduló után), végül Bogaras (1945 után).

1.3. A középkori utak

A középkori utak feltárásának problémája szintén a középkori térképek hiányával függ össze. Mégis, különböző kutatások eredményeként ma már felvázolhatók a fontosabb középkori fő útvonalak, amelyek behálózták Magyarországot. Az egyik ilyen fontos út a Tisza jobb oldalán Szolnoktól vezetett Alpáron, Csongrádon és Szeren keresztül Szegedig, majd onnan Magyarakanizsán és Adorjánon át vitt Zenta irányába, majd a mezőváros mellett dél felé, Péterváradra. Ez annál is inkább nagy jelentőségű, mert ugyanakkor a folyó bal part-

⁹ A témáról lásd bővebben Szekeres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*. Újvidék, 1983, Forum

¹⁰ A mai Vajdaságban lejátszódó újabb kori migrációkkal több munka is foglalkozik; régión történeti szinten (Tiszai korona-kerület) legfrissebbként mindenképpen Gyetvai Péter kapitális műve (*A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete. I. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete*. Kalocsa, 1992.) emelhető ki.

jával párhuzamosan nem vezetett ilyen út, s ezért itt fontos szerepet kaphattak az átkelőhelyek, révek, mint amilyen Zentánál is volt (Zyntharew).¹¹ Ennek ellenére, bár ennek az útnak a jelentősége vitathatatlan, témánkat illetően minket legalább ennyire érdekel a belső úthálózat kialakulása is, amelynek a gyökerei szintén a középkorig vezethetők vissza, és amelyek bizonyára kihatottak a város főbb utcáinak, rajtuk keresztül az egész utcahálózatnak a kialakulására.

Ilyenképpen megállapíthatjuk, hogy a Magyarokanizsai/Szabadkai út a 18. század második felében Felső Szőlőhegynél (ma: Felsőhegy) megszakítva a régi, északi-déli tájolású középkori út nyomvonalát, a mezőváros felé kanyarodott; ugyanez érvényes az Adai útra is, a várostól délre. Vitathatatlan az is, hogy a Tornyosi, Likasi, illetve Karjadi

utak a középkori, ugyanilyen nevű falvakkal, később pedig a pusztát benépesítő tanyavilággal kötötte össze Zentát. Mindezek az utak a 18. század végi városmagba futottak össze; közöttük alakult ki aztán a többi utca. A Karjadi útról külön el kell mondani, hogy a későbbi Halász térig húzódtott.¹²

Bár témánkat nem érinti szorosan, fontos itt megemlíteni a dűlőutakat is, melyek egy részének kialakulása szintén erre a korszakra vezethető vissza; persze vitathatatlan, hogy sok változás állhatott be a későbbiek folyamán is a földek újraszántása, adásvétele következtében. E változásokat, térképek híján, csak a kiegyezés utáni időktől tudjuk nyomon követni. A dűlőkkel kapcsolatban egyébként nyugodtan elmondhatjuk, hogy a népaggatott rájuk nevet, s ezek a nevek váltak aztán hivatalossá.

11 Blazovich László: Az Alföld XIV–XVI. századi úthálózatának vázlata. *Bácsországi*, Millenniumi szám (2000). 15–18. p.

12 Ezek az utak, valamint a 18. század végi kezdetleges zentai utcahálózat viszonylag jól kivehető a II. József-féle felmérés térképlapjain. (ZTL, F: 743 Hasonmások gyűjteménye)